До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
у Національному університеті «Одеська юридична академія»

ВІДЗИВ
офіційного опонента на дисертацію Цуркан-Сайфуліної Юлії Василівни на тему «Владні засади права: філософсько-правове дослідження», представлену на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми. Важливість звернення до проблематики владних засад права навряд можна викликати у когось сумніви. У сучасному світі, коли право вимушене переживати чергову хвилю натиску політичної доцільності, а ідеали верховенства права, які, здавалося, б стали непорушними надбаннями правової цивілізації, усе більшою мірою ставляться під сумнів як такі, що обмежують суверенне владарювання, складно уявити більш важливу тему, ніж присвячену питанням співвідношення права і влади — двох стовпів будь-якого суспільства. Ця тема, як, утім, і більшість тем філософсько-правового ґатунку, є «вічнозеленою»: вона пронизує усю історію філософсько-правової і політичної думки, і під різними кутами зору і з різними мотивами до неї звертаються майже усі мислителі, які лишили помітний слід в історії юриспруденції. І тим не менш, вона все ще зберігає свою актуальність, а особливо для нас — для юристів, людей, які покликані боронити право і захищати його проти владної сваволі.

Відтак, актуальність дисертаційного дослідження Ю. В. Цуркан-Сайфуліної базується на кількох принципових точках. По-перше, незважаючи на традиційність теми владних засад права для філософсько-правової думки, на яку я щойно звернув увагу, на сьогодні можна констатувати певну застарілість використовуваних підходів до осмислення владних засад права. Як правило, вони продовжують перебувати у площині питань взаємодії права і держави, з явним домінування останньої. При цьому практично не застосовуються комунікативні, феноменологічні та аксіологічні інтерпретації зв'язку права і влади як двох фундаментальних соціальних інститутів. Особливо помітним це є в теорії держави і права, де, як видається саме ця тема — співвідношення права і держави — найчастіше виглядає найменш привабливою з точки зору використовуваних в ній підходів, і при цьому відверто застарілою. Сьогодні взаємини між правом і владними

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ"
Спеціалізована вчена рада Д 41.086.04
Вх. № 657
20. 02 2017

інститутами дуже складно стиснути до масштабів існування національної держави. Усе частіше влада набуває інституційних форм, які існують в інтегративній чи навіть глобальній площині. Як із цим співвідноситься право? Як на мене, це питання поки лишається відкритим.

По-друге, зміни в самому праві, які сьогодні супроводжуються усе більш помітним зростанням його ролі в соціальній системі, зумовлюють необхідність осмислення дискурсивної сили права. Усе більш помітним стає розширення меж правового простору. Усе більше різноманітних феноменів, процесів і відносин підпадають під його дію. Безумовно, це є наслідком прагнення раціоналізувати суспільне життя, зробити його більш передбачуваним і контрольованим. Але це також несе в собі певні ризики надмірної зарегульованості, що може породити тяжкі наслідки. На цьому тлі актуальності набуває питання щодо того, що є джерелом нормативної сили права? У чому криється ця його таємнича потенція до нормативності, яка так яскраво дає про себе знати саме сьогодні, коли правова реальність стає все більш вагомим пластом соціального життя? Чи пов'язано все це лише з владними інституціями? Чи може право здатне саме по собі генерувати певну владу? Ці питання, здавалося б, є простими й у чомусь самоочевидними. Але особливість філософії права полягає якраз в тому, що найсамоочевидніші питання, як правило, криють за собою найскладніші таємниці.

Нарешті, по-третє, вагомою проблемою все ще лишається визначення місця владних засад права у структурі онтології права. Це означає постановку питання про владу права і право влади як форми опосередкування владних засад права у площині інституційних і нормативних характеристик правової системи. Відтак, це піднімає питання правового виміру легітимності публічної влади, а також впливу права на формування дискурсу сили та примусу. Владність є певним спільним дискурсом права і сили, вони співіснують в ньому, живлячись з одних і тих самих джерел. Але як відмежувати право влади від влади права, лишаючись при цьому вірним ідеалам прав людини і верховенства права?

Ці три проблеми, очевидно, не вичерпують усіх граней і вимірів актуальності представленого дослідження, однак дозволяють оцінити його загальну методологічну спрямованість та зрозуміти її структуру. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна своїм дослідженням зуміла поставити цілий комплекс взаємопов'язаних питань, які є переплетеним настільки тісно, що відповів на них, як видається, відшукати дуже непросто.

Таким чином, не має жодних сумнівів у тому, що представлена докторська дисертація присвячена темі, що має одразу кілька рівнів своєї актуальності. Це не лише підкреслює її складність, але й є вагомим

свідченням існування теоретичної проблеми рівня саме докторського дослідження.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Актуальність дослідження також підкреслюється її зв'язком з планами науково-дослідної діяльності кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія». Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671) та плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України».

Наукові положення, за які здобувач заслуговує на присудження наукового ступеня. Дисертація Ю. В. Цуркан-Сайфуліної містить чималу кількість положень, які мають ознаки наукової новизни і за які дослідниця заслуговує на присудження наукового ступеня.

Перший розділ дослідження націлено на формування сучасної методології дослідження владних засад права у контексті новітньої методології філософії права. Тут авторка здійснила спробу показати синергію аксіологічного, антропологічного і герменевтичного підходів до владних засад права під кутом зору ідеї міждисциплінарності. У дисертації підкреслюється, що антропологія права і антропологія влади пропонують різне бачення владних засад права, хоча при цьому вони сходяться в тому, що влада і право виступають двома різними сферами культурних практик. На їх перетині і виникають владні засади права, які детермінують зв'язок між владною раціональністю та раціональністю юридичною (сс. 31–35).

Герменевтичний підхід до владних засад права дозволяє осмислювати їх не просто як точки перетину двох культурних практик, але як свідчення їх цілісності — таку тезу відстоює дисертантка. У роботі розвивається ідея, що на перетині права і влади виникає «сумісність», в якій різні дискурси права і влади можуть відбуватися в рамках погоджених правил. Таким чином герменевтика права і герменевтика влади дозволяють сформувати єдиний цілісний простір інтерпретації, залишаючись при цьому відносно автономними (сс. 53–54).

Цікавими є також висновки щодо аксіологічних характеристик права і влади. На відміну від антропологічного та герменевтичного підходів, для яких вихідною позицією стає цілісність та нерозривність владного та правового, аксіологічне бачення їх співвідношення базується на ідеї їх

заснованості на різних типах ціннісних орієнтирів. Силовий ракурс розгляду співвідношення права і влади неодмінно передбачає, таким чином, вирішення принципового питання щодо меж владної зумовленості змісту права (сс. 69–72). І хоча цей висновок не можна назвати беззаперечним, він усе ж заслуговує на увагу.

У другому розділі роботи основна увага приділена дослідженню шляху від позараціонального через раціональне до постраціонального в розумінні зв'язку влади і права в історії філософсько-правової думки та окреслено парадигмальні зсуви в поясненні самостійності права чи його владної змодельованості. Авторка починає свій розгляд учень про владні засади права в дисертації античністю й закінчує німецькою класичною філософією. Основна ідея, яку прагнула показати дослідниця у цьому розділі, полягала в тому, що європейська правова й політична думка прояшла шляхом поступового утвердження ідеї автономності владного та правового дискурсів, що набуло особливого значення на етапі раціоналізації владних засад права у новий час і в німецькій класичній філософії, коли між правом і владою, по суті, було зведено своєрідну логіко-методологічну стіну.

У третьому розділі дисертації розвивається проблематика владних засад права крізь призму плюралізму сучасного праворозуміння. Авторка намагає показати, наскільки різними і водночас близькими можуть бути інтерпретації владних засад права у юридичному позитивізмі, природно-правовій доктрині, соціологічній школі і інтегративній юриспруденції.

Звертає на себе увагу, що Ю. В. Цуркан-Сайфуліна показує, що юридичний позитивізм базується на індиферентності щодо змісту правових норм. Якщо право не має власного змісту, це може лише означати, що воно лише формально відмежоване від інституційної влади, тобто від політичної сфери, а змістовно є залежним від неї (сс. 193–196). Формальна відмежованість, утім, є достатньо вагомим аргументом на користь наявності у права власної сили, а отже і влади, оскільки форма має свою особливу примусовість.

Прямо протилежна позиція відстоюється, на думку дослідниці в природно-правовій доктрині, де змісту права традиційно приділяється багато уваги з точки зору його самостійності по відношенню до політики і державних інститутів. Право є вищим за будь-яку владу, але при цьому його аргументи стосуються не стільки питань конституційного права і обмеження влади, скільки повсякденних проблем досягнення людьми своїх цілей та самореалізації. Влада може так формувати і використовувати право, що це стає на заваді людям у їх прагненні до фундаментальних цінностей, що спотворює цільове призначення права. Це звільняє людей від морального

обов'язку слідувати таким правилам, хоча це не звільняє їх від юридичного обов'язку коритися законам (сс. 208–212). Така влада права конструюється, відтак, за рахунок внутрішнього іманентного змісту права, і не залежить від тієї форми, в якій воно існує.

Аналіз соціологічного типу праворозуміння здійснюється Ю. В. Цуркан-Сайфуліною з точки зору тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства. У цьому зв'язку поняття права у його відношенні з владою опиняється відносним, адже правом будуть називатися різні регулятивні системи, які для різних соціальних груп будуть характеризуватися найвищим рівнем примусовості. Відповідно владні засади права можуть пов'язуватися як з державою, так і з іншими примусовими механізмами, що набуває свого вираження в ідеї правового плюралізму (сс. 219–224).

Комунікативні теорії права, на думку дослідниці, є найбільш послідовними різновидами інтегративного праворозуміння, оскільки вони пропонують цілісну методологію для інкорпорації позитивістських, юснатуралістичних і соціологічних інтерпретацій владних засад права. Комунікативність права і влади зумовлюють повернення до ідеї цілісності правової та політичної сфер з точки зору принципів та правил раціонального дискурсу. На цій основі правова та владна мотивації поведінки починають мислитися у розрізі габітусу, який є джерелом об'єктивних практик, породжених суб'єктивними принципами, котрі розгортаються в часі як діалектичний процес. Це означає, що на комунікативному рівні між владною та правовою аргументацією часто зникає лінія розмежування, що зумовлює їх розгляд в рамках синегретичної методології (сс. 240–244) — до такого висновку приходить авторка дисертації у четвертому розділі, і з цим варто погодитися.

В рамках четвертого розділу основний фокус дослідниця робить на теоретичних проблемах владності як характеристики сучасного права. Ключова ідея роботи тут полягає в тому, що владність права можна осмислити у відриві від традиційних схем зв'язку права і держави, тобто осмислити владність як імпліцитну характеристику права (сс. 249–252).

З точки зору уявлень про владні засади права важливими стають питання легітимності, які Ю. В. Цуркан-Сайфуліна розглядає як момент і процес переходу політичної волі і мотивації до сфери юридичної логіки, а тому легітимність може бути описана в термінах теорії заміщення: легітимним може вважатися те рішення й та інституція, для пояснення діяльності або ефекту якої не обов'язково виходити за межі юридичного

дискурсу (сс. 279–284). Тут авторка звертається до відповідної ідеї Дж. Раза — відомого сучасного британського філософа права — але при цьому майстерно її вписує до загального контексту представленого дослідження.

Нарешті, наприкінці роботи авторка підводить нас до основної тези свого дослідження, яка полягає у розумінні владних підвалин права як прояву влади права як такої. Влада права – це його потенція до нормативності, яка поширюється на всіх суб'єктів права, і насамперед, на державну владу. У владі права сконцентровано його визначну таємницю, пов'язану з його здатністю бути самостійною соціальною цінністю, втілення якої є функцією усіх суспільних систем. Влада права – це і є прояв його владності, оскільки прозорість, ефективність та процедурність права є його зброєю проти дискретності, непослідовності та несправедливості (сс. 305–313). У цьому полягає основний пафос і ключова ідея проведеного дослідження.

Як можна переконатися, робота містить чималу кількість ідей, які в своїй сукупності складаються в цілісну концепцію, яку можна охарактеризувати як нову і переконливо аргументовану.

Достовірність і обґрунтованість результатів дослідження. Дисертаційне дослідження є глибоким та ґрунтовним, заснованим на аналізі автором 530 джерел, серед яких широко представлені найсучасніші доробки вітчизняних та зарубіжних філософів права та політичних філософів. Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних та зарубіжних учених, у яких розглядалися ті чи інші аспекти владних характеристик права, а також ставилися питання місця владних засад права як онтологічних підвалин правової реальності, зокрема: Т. Адорно, Дж. Александера, К.-О. Апеля, Х. Арендт, Г. С. Батіщева, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє, М. Вебера, Л. Вітгенштайна, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, Г. Гегеля, Е. Гідденса, Т. Гоббса, Г. Гроція, О. Гьоффе, Г.-Г. Ґадамера, Ж. Деррида, Е. Дюркгейма, І. Канта, Б. А. Кістяківського, А. Г. Конфісахора, М. Коула, К.-Х. Ладьора, Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса, А. Ф. Лосєва, Н. Лумана, Т. Парсонса, К. Поппера, П. Рикьора, Дж. Ролза, В. С. Стьопіна, М. Фуко, М. Хоркхаймера та ін. Окремі аспекти проведеного дослідження базувалися на працях таких вітчизняних та зарубіжних філософів та теоретиків права як М. М. Алексєєв, С. С. Алексеев, Р. Алексі, Є. Булигін, О. М. Балинська, О. О. Бандура, В. А. Бачинін, Г. Берман, Х. Бехруз, Б. В. Бібіхін, В. С. Бігун, Ю. Ю. Ветютнев, Д. О. Вовк, Ф. Гайєк, Т. З. Гарасимів, К. В. Горобець, О. В. Грищук, Д. А. Гудима, М. А. Дамірлі, Р. Дворкін, О. Г. Данильян, А. Б. Дідікін, Т. І. Дудаш, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, І. О. Ільїн, А. А. Караєвський, С. М. Касаткін, Г. Кельзен, М. С. Кельман,

воно має владу? Цікаво, що в четвертому розділі роботи розглядається й авторитетність як ресурс влади права, однак при цьому авторка концептуально не пов'язує її з силою. Хотілося б почути додаткові пояснення з цього приводу.

2. У четвертому розділі правильно акцентується увага на тому, що право влади і влада права є концептуально парними поняттями. Примітно, що авторка при цьому не йде шляхом лібертарно-юридичної концепції права В. С. Нерсесянца, пропонуючи натомість орієнтуватися не на розмежування права і закону, а на критерій авторитетності права, що не завжди є функціональним продовженням владності як характеристики держави. Утім, незрозумілим лишається, яким чином влада права пов'язана з верховенством права — концептом, що фактично говорить про те ж саме? Чи є верховенство права наслідком його владності, або ж навпаки? Відповідей на ці питання в дисертації ми не знаходимо.

3. У роботі висловлюється слушна думка, що владність має сприйматися не лише інституційно, але й нормативно. Іншими словами, фундаментом владності може бути як інституційно організований примус (наприклад, у формі держави), так і нормативно сконструйована комунікативна реальність (право). При обґрунтуванні цієї тези Ю. В. Цуркан-Сайфуліна використовує лінгвістичний аргумент: право як форма комунікативної взаємодії зумовлює особливий тип мислення і сприйняття реальності, і це є фундаментом його владності. Утім, виникає питання: якщо владність є властивістю права, то як бути з тими правовими системами, де право не має авторитету і власної сили? Адже властивість завжди характеризує клас об'єктів, і тоді виходить, що якщо право не має владності, то воно не є правом.

4. Робота характеризується певною нерівномірністю в представленні нових ідей. Звертає на себе увагу контраст між першим і третім розділами, в яких зосереджено найбільша кількість новизни, і другим і четвертим, які цього майже позбавлені. Можливо, це особливість структури роботи, однак це привертає увагу.

Загальний висновок щодо дисертації. Висловлені зауваження значною мірою зумовлені складністю обраного для наукового пошуку предмету дослідження і не знижують загальної позитивної оцінки дисертації.

Дисертація Ю. В. Цуркан-Сайфуліної є завершеною науковою роботою, в якій вирішено важливу наукову проблему — формування сучасної філософсько-правової концепції владних підвалин права. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна підготувала дисертацію, в якій обґрунтовано нові наукові положення, висновки, пропозиції, рекомендації, одержані в результаті вивчення та аналізу значної кількості джерел, спеціальної літератури з

А. А. Козловський, М. І. Козюбра, Дж. Кольман, М. Коскенньємі, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижановський, Д. В. Лук'янов, В. П. Макаренко, С. І. Максимов, В. П. Малахов, Г. В. Мальцев, О. С. Мельничук, О. О. Мережко, В. С. Нерсесянц, Ю. М. Оборотов, В. В. Оглезньов, Н. М. Оніщенко, С. П. Погребняк, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, Ґ. Радбрух, Дж. Раз, Р. А. Ромашов, М. В. Савчин, В. М. Селіванов, С. С. Сливка, О. В. Стовба, Б. Таманага, А. С. Токарська, О. О. Уварова, Дж. Фінніс, Л. Фуллер, Г. Харт, А. І. Хорошильцев, І. Л. Честнов, В. О. Четвернін, С. В. Шевчук, К. В. Шундіков та ін.

Зміст дисертації та автореферату є ідентичними.

Висновки та матеріали кандидатської дисертації автора в роботі жодним чином не використані.

Результати дисертаційного дослідження належним чином опубліковані в індивідуальній монографії, двадцяти фахових наукових статтях (серед яких чотири у зарубіжних виданнях) та апробовані на тринадцяти наукових конференціях.

Практичне значення одержаних результатів. Результати та висновки дослідження можуть використовуватися у: науково-дослідній діяльності – для подальших розробок у сфері філософсько-правового осмислення соціальних засад права, а також виявлення нових вимірів владної зумовленості права; правотворчій та правозастосовній сферах – для удосконалення нормотворчих, правозастосовних, правоінтерпретаційних процедур з урахуванням сучасного бачення зв'язку владних та правових інститутів у розумінні правил раціонального дискурсу; навчальному процесі – для удосконалення навчальних курсів «Філософія права», «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Методологія юридичної науки» та ін.

Зауваження за змістом дисертації. Незважаючи на високу якість проведеного дослідження і його глибоку методологічну базу, воно, все ж, не позбавлене недоліків та суперечливих моментів, щодо яких авторці необхідно надати додаткові пояснення.

1. Одне з найперших питань, які ставить дослідниця в своїй роботі, сформульоване нею вже в першому абзаці дисертації: чи є право самостійною силою? Власне, на розкриттю цієї проблеми в роботі присвячено чимало сторінок. Так, на сс. 67–71 це питання ставить безпосередньо у контексті аксіологічної характеристики влади і права. Між тим, виникає питання, чи не ототожнюється в роботі подекуди сила і влада? Як відомо, сила, або примус, є лише одним з ресурсів влади, поряд з авторитетом і міццю. Якщо право й є самостійною силою, чи означає це, що

тематики дослідження. Дисертаційна робота виконана на високому теоретичному та методологічному рівні, є інформативною і заповнює існуючу прогалину в юридичній літературі з проблематики владних засад права.

Дисертаційна робота Ю. В. Цуркан-Сайфуліної відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що за своїм змістом та науковою новизною докторська дисертація Ю. В. Цуркан-Сайфуліної «Владні засади права: філософсько-правове дослідження» відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а дисертантка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент
доктор юридичних наук, професор
заступник директор – декан повної вищої освіти
Навчально-наукового інституту права і психології,
Національного університету «Львівська політехніка»
професор кафедри теорії та філософії права **Т.З. Гарасимів**

Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка» **Р.Б. Брилинський**